

סולידריות, תקווה והתמודדות עם אלוהים: ההיבט של רצון החיים של העם היהודי בעת החדשה כתמה מרכזית בהיסטוריוגרפיה של יהודה באואר

"ייחודית ואוניברסלית" – אפיון זה של המשמעות המוסרית של השואה כמאורע היסטורי היה המנטרה של יהודה באואר בפעילותו לקידום לימודי השואה, חקר השואה והמודעות לשואה ברחבי העולם משנות השבעים של המאה העשרים עד סופה.¹ באואר בא מן האקדמיה הישראלית, שבשנות השישים ובראשית שנות השבעים עדיין הייתה קרתנית למדי, וכבר בשנות השבעים התחיל לנסוע ברחבי העולם ולהרצות באוניברסיטאות, במכללות ובפורומים ציבוריים. הוא קשר קשרים עם חוקרים ומחנכים ממדינות שונות, תחילה בארצות הברית ואחר כך באירופה, ולאחר מכן יזם לבדו או עם אחרים מסגרות לשיתוף פעולה מחקרי ומוסרי, לפרסומים ולהחלפת דעות ורעיונות. בשנות השבעים בנה באואר מערכת יחסים קרובה עם פרופ' פרנקלין ליטל בארצות הברית.² בשנת 1986 הוא ייסד את כתב העת *Holocaust and Genocide Studies* באוניברסיטה העברית בירושלים. בשנת 1988 יזם עם אליזבט מקסוול כינוס רבת-חומי בין-לאומי גדול באוקספורד תחת הכותרת *Remembering for the Future*³ – היו לכינוס זה שני כינוסי המשך בעלי אותו שם, שנערכו ב-1994 וב-2000. בשנת 1998 יעץ באואר לראש ממשלת שוודיה יירן פרסון (Göran Persson) לְכַנֵּס את פורום השואה הבין-לאומי של שטוקהולם;⁴ בעקבות כינוס הפורום בינואר 2000 הוקם כוח משימה בין-לאומי להנצחה, לחינוך ולמחקר בנושא השואה (לימים [IHRA] International Holocaust Remembrance Alliance, הברית

¹ זו גם הסיבה לשם שנתנו תלמידיו וחבריו לספר שהוציאו לכבודו: שמואל אלמוג, דניאל בלטמן, דוד בנקיר ודליה עופר (עורכים), *השואה – הייחודי והאוניברסלי: קובץ מאמרים שי ליהודה באואר*, ירושלים: יד ושם והאוניברסיטה העברית בירושלים (2001).

² יהודה באואר, "פרנקלין ה' ליטל: דברים לזכרו", יד ושם – קובץ מחקרים לז, 2 (2009), עמ' 13–16.

³ Charles Baron, "Remembering for the Future – Oxford, 10/11/12/13 juillet 1988, Londres, 15 et 17 juillet 1988", *Le Monde Juif* 131, 3 (1988), pp. 136–144, <https://www.cairn.info/revue-le-monde-juif-1988-3-page-136.htm>

⁴ *The Stockholm International Forum on the Holocaust – A Conference on Education, Remembrance and Research, Stockholm, Sweden, 26–28 January 2000: Proceedings*, Stockholm: Svensk Information (n.d.), pp. 34–36

הבין-לאומית להנצחת זכר השואה).⁵ כל אלה אינם אלא כמה מהבולטים שבציוני הדרך במאמץ החשוב והמוצלח של באואר לחלץ את לימודי השואה מ"גטו" ישראלי ויהודי ולהופכם לבין-לאומיים.⁶ לא פעם אמר לתלמידיו ולאחרים שבעיניו הייתה השואה המאורע המכונן ביותר בהיסטוריה של העת החדשה, ובייחוד בהיסטוריה היהודית.⁷ הבנאום הארגוני של לימודי השואה דחף את באואר לחקור את ההשלכות הרחבות יותר של השואה עצמה. בשלב מסוים הוא החל להעדיף את המונח "חסר תקדים" על פני המונח "ייחודי". מן הראוי, ציין באואר, ללמוד על השואה הן בתחום הפוליטיקה העולמית הן בתחום הניתוח המחקרי של מקרים (אחרים) של רצח עם, וראוי גם לפתח פעילויות חובקות עולם להפקת לקחים מן השואה.⁸ בעקבות זאת החל באואר להתעניין בחקר רצח בני הרומה ובני הסינטי בזמן המשטר הנאצי, ברצח העם הארמני ב-1915, ברצח העם ברואנדה, בהתפתחויות הרצחניות בדרפור ובסודן ובמאורעות אחרים שאפשר להגדירם רצח עם. לצד העניין המחקרי שלו בנושא זה הוא השתתף בהקמת מגוון גופים שעוסקים ברצח עם ובמניעתו. כחבר האקדמיה הישראלית למדעים יזם גם את הסימפוזיון "שואה ורצח עם" (2–4 בספטמבר 2012). ברחבי העולם הוא מוכר בעיקר בזכות פעולותיו והרצאותיו הנוגעות ל"ג'נוסייד", ובספריו האחרונים ייחד כמה פרקים להיבט זה. הם מייצגים את הצד ה"אוניברסלי" של מטבע הלשון שטבע באואר.⁹

בשני העשורים האחרונים נמנע באואר מן המונח "ייחודיות". שוחחנו על הנושא רבות, והיינו חלוקים בדעותינו כיוון שעל פי השקפתו "ייחודיות" פירושה "ניתוק ממאורעות היסטוריים שיש להם מאפיינים מעטים או רבים שדומים למה שאירע בשואה", ולכן מן השימוש במונח זה משתמע שלא ייתכן שמאורע כזה יקרה שוב. עם זאת הוא הדגיש שלא זו בלבד שהשואה הייתה חסרת תקדים, אלא שמאז התרחשותה לא אירע רצח עם שהשתווה לה. על פי הבנתי הוא אומר, גם אם לא במילים מפורשות, שלפחות עד היום השואה היא "ייחודית". אני סבור כי "ייחודיות" אין פירושה ניתוק מההיסטוריה: השימוש במונח זה מקובל אצל היסטוריונים (וחוקרים אחרים) לציון דבר-מה מיוחד. מכל מקום, היו לנו דיונים ממושכים בסוגיה זו, אחד מהם בחליפת מכתבים בדואר אלקטרוני ב-2012; שקלנו לפרסם את חליפת המכתבים הזאת ואולי עוד נעשה זאת.

⁵ "About Us", International Holocaust Remembrance Alliance, 2018, <https://www.holocaustremembrance.com/about-us>.

⁶ ראו למשל: "Yehuda Bauer, Historian of the Holocaust (Part 1)", *Dimensions: A Journal of Holocaust Studies* 18, 1 (Fall 2004), p. 1.

⁷ את הדברים האלו שמעתי מפי כמה מתלמידיו לפני שנים רבות; אני עצמי שמעתי כמה גרסאות של הכרזה זו להערה דומה ראו: Alon Confino, *Foundational Pasts: The Holocaust as Historical Understanding*, New York: Cambridge University Press (2012).

⁸ ביטוי ברור לדברים אלו ניתן בנאומו של באואר בפורום שטוקהולם: *The Stockholm International Forum on the Holocaust*, pp. 34–36.

⁹ יהודה באואר, העם המוחצף, בנימינה: נהר ספרים (2013); הנ"ל, העם המוחצף בכפר הגלובלי, בנימינה: נהר ספרים (2019).

* * *

במאמר זה, על כל פנים, אני רוצה לשפוך אור על היבט אחר של ההיסטוריוגרפיה של באואר. אדם שיקרא את כלל כתביו יגלה שרבות מעבודות המחקר שלו – כלומר אלה שלמענן התעמק במקורות ראשוניים ארכיוניים, אלה שמתמקדות בנושאים היסטוריים קונקרטיים יותר ולא בסקירות כלליות ושיש להן אפאראט מדעי מקיף – עוסקות בהיסטוריה היהודית בלבד, וליתר דיוק: בכמה נושאים מובחנים מאוד בה. אומנם הן נסבות על השואה כמאורע,¹⁰ אבל בעצם הן מתמודדות עם סוגיה עמוקה הרבה יותר, שאני מבקש לכנותה (ברוחו של באואר) סוגיית ה"ייחודי" או ה"סינגולרי". אין הכוונה כאן לייחודיות של השואה, אלא לייחודיות של העם היהודי כתופעה היסטורית הנחקרת דרך המנסרה של המשבר הגדול מכול: השואה. אפשר לתאר זאת כ"דרכם המיוחדת" [Sonderweg] של היהודים". מנקודת מבט זו הוא נמנה אל נכון עם האסכולה הירושלמית בהיסטוריוגרפיה היהודית.¹¹ מדהים למדי לראות שלכל אורך הקריירה האקדמית של באואר הוא שב וחזר להיבטים של תופעה זו. יתר על כן, בגלל התמה המובלעת הזאת הוא לא השתמש במחקרים אלו בשיטות המקובלות בחקר הג'נוסייד. כל המעיין באפאראט המדעי של מחקרים אלו יבחין היטב ומייד בהיעדרן.

אשר למחקריו על הייחודיות היהודית אני מתכוון בעיקר לעבודות האלה:

1. מחקריו על תנועת הבריחה, שצמחה מכמה קבוצות של שורדי השואה שסייעו למספר רב של יהודים להגיע לארץ ישראל;¹²
2. הטרילוגיה שלו על תולדות הג'וינט, שסיפרה על המאמצים האדירים שעשה ארגון אמריקאי לא-ציוני משנות העשרים עד סוף שנות הארבעים של המאה העשרים

¹⁰ הדוקטורט שלו היה שונה מעט: הוא עסק בהיסטוריה הפוליטית של היישוב היהודי בארץ ישראל בשנות מלחמת העולם השנייה; מחקר זה פורסם אחר כך בספרו דיפלומטיה ומחתרת במדיניות הציונית, 1939–1945, מרחביה: ספרית פועלים (1966). עם זאת, הספר שימש אחר כך נקודת פתיחה לכמה ממחקריו על השואה, בייחוד אלו שנזכרים בסעיף 1 להלן.

¹¹ דוד נתן מאירס, "אסכולת ירושלים" בחקר ההיסטוריה היהודית", בתוך: ירמיהו יובל (עורך), זמן יהודי חדש: תרבות יהודית בעידן חילוני – מבט אנציקלופדי, ירושלים: כתר (2008), עמ' 125–128; Efraim Shmueli, "The Jerusalem School of Jewish History (A Critical Evaluation)", *Proceedings of the American Academy for Jewish Research* 53 (1986), pp. 147–178; David N. Myers, "Was There a 'Jerusalem School'? An Inquiry into the First Generation of Historical Researchers at the Hebrew University", *Studies in Contemporary Jewry* 10 (1994), pp. 66–92.

¹² יהודה באואר, הבריחה (תרגום: שושנה שוורץ), תל אביב: מורשת וספרית פועלים (1970), וכן מאמריו על הקשר הסיבתי בין השואה להקמת המדינה; ראו: דן מכמן, "משואה לתקומה! משואה לתקומה? ההיסטוריוגרפיה של הקשר הסיבתי בין השואה להקמת מדינת ישראל – בין מיתוס למציאות", עיונים בתקומת ישראל 10 (תש"ס/2000), עמ' 240–243.

- להושיט סיוע ליהודים נזקקים, בייחוד במהלך השואה ואחריה (מתוך דגש על שורדי השואה);¹³
3. המעורבות המתמשכת שלו בפולמוס על מחויבותה של הקהילה היהודית בארצות הברית לפעולות הצלה של יהדות אירופה ומידת ההשקעה שלה בפעולות אלו וכן על יכולתה או אייכולתה להשפיע על מדיניות הממשל האמריקאי;¹⁴
4. מאמריו על התנהגותן של ההנהגות היהודיות תחת השלטון הנאצי;¹⁵
5. מחקריו על המשא ומתן בין קבוצות יהודיות ויחידים יהודים ובין הנאצים על הצלה בשנים 1933–1944;¹⁶
6. מחקריו על תופעת הארגון הקהילתי היהודי ואופני הפעולה שלו אפילו בימים האחרונים של העיירות היהודיות (השטעטלך) של מזרח אירופה.¹⁷

¹³ Yehuda Bauer, *My Brother's Keeper: A History of the American Jewish Joint Distribution Committee, 1929–1939*, Philadelphia: Jewish Publication Society (1974); idem, *American Jewry and the Holocaust*, Detroit: Wayne State University Press (1981); idem, *Out of the Ashes: The Impact of American Jews on Post-Holocaust European Jewry*, Oxford: Pergamon Press (1989)

¹⁴ הפרק המקיף האחרון שלו במחלוקת הזאת הוא *Could the US Government Have Rescued European Jewry?*, Jerusalem: The International Institute for Holocaust Research, Yad Vashem (2017). באואר נדרש לעניין זה בקצרה גם בפרק 5, "על אגודת והיסטוריה", של ספרו האחרון: *העם המחוצף בכפר הגלובלי*, עמ' 96–103. בני הפלוגתה העיקריים שלו במשך השנים היו – וחלקם עודם – דוד ויימן (Wyman), רפאל מדוף (Medoff) ואלכסנדר ג' גרות (Groth).

¹⁵ יהודה באואר, "תגובותיה של המנהיגות היהודית למדיניות הנאצים", ילקוט מורשת כ (תשל"ו), עמ' 109–125 (תרגום של מאמר שהוצג בכינוס *The Holocaust – A Generation After* שהתקיים בניו יורק במרץ 1975); "הנ"ל", *היהודנראטים – כמה מסקנות*, בתוך: ישראל גוטמן (עורך), *דמות ההנהגה היהודית בארצות השליטה הנאצית, 1933–1945: הרצאות ודיננים בכינוס הבין-לאומי השלישי של חוקרי השואה, ירושלים: יד ושם (תש"ם)*, עמ' 337–345.

¹⁶ אלו הגיעו לשיאם בספר *Jews for Sale? Nazi-Jewish Negotiations*, בספר *Freikauf von Juden? Verhandlungen zwischen dem nationalsozialistischen Deutschland und jüdischen Repräsentanten von 1933 bis 1945*, Frankfurt am Main: Jüdischer Verlag [1996] (1994). ספר זה ראה אור כמה שנים אחר כך בגרסה מעודכנת בתרגומים לגרמנית *Freikauf von Juden? Verhandlungen zwischen dem nationalsozialistischen Deutschland und jüdischen Repräsentanten von 1933 bis 1945*, Frankfurt am Main: Jüdischer Verlag [1996] (1994). משא ומתן בין יהודים לנאצים, 1933–1945 [תרגום: כרמית גיא], ירושלים: יד ושם [2001].

¹⁷ יהודה באואר, "תגובותיהם של קיבוצים יהודיים למדיניות הנאצית בעת השואה לנוכח מורשתיהם המיוחדת: מבט כולל ומשווה", בתוך: דן מכמן (עורך), *השואה בהיסטוריה היהודית: היסטוריוגרפיה, תודעה ופרשנות*, ירושלים: יד ושם (תשס"ה), עמ' 109–128. לעניין השטעטלך ראו מאמרים אלו: יהודה באואר, "ברנוביץ' היהודית בשואה", יד ושם – קובץ מחקרים לא (תשס"ג), עמ' 75–116; "הנ"ל", "בוצ'אץ' וקרמניץ: שתי עיירות בתקופת השואה", יד ושם – קובץ מחקרים לג (תשס"ה), עמ' 197–242; "הנ"ל", "Kurzeniec – A Jewish Shtetl in the Holocaust", *Yalkut Moreshet – Holocaust Documentation and Research 1* (Winter 2003), pp. 132–157; idem, "Der Tod des Shtetls. Einige Fallstudien zum einstigen Ostpolen", in: Jürgen Matthäus and Klaus-Michael Mallmann (eds.), *Deutsche, Juden, Völkermord. Der Holocaust als Geschichte und Gegenwart*, Darmstadt:

לנושאים אלו, שקשורים כולם אלו לאלו ולעיתים קרובות נשזרים זה בזה וחופפים,¹⁸ הייתי מוסיף נושא שביעי, שאומנם הוא בעל אופי שונה אך הוא מחדד את טענתי בעניין המאפיין הנידון של ההיסטוריוגרפיה של באואר: היהדות הדתית ואפשרות האמונה באל לאחר השואה.

רקע

יהודה באואר נולד ב־1926 למשפחה ציונית ועד גיל שלוש־עשרה חי בפראג. שורשיו נטועים אפוא הן בסביבה היהודית הרבת־תרבותית המודרנית של אותה עיר, ערש הולדתם של כמה וכמה מוחות יהודיים דגולים, הן באידיאולוגיה הציונית החילונית. שנותיו המעצבות עברו עליו ביישוב היהודי בארץ ישראל של שנות מלחמת העולם השנייה, שבהן ביסס את עצמו היישוב בארץ ישראל כחוד החנית של התנועה הציונית וגם עקב מרחוק אחר ההשמדה הכמעט מוחלטת של יהדות אירופה ותרבותה. מלגת לימודים בריטית אפשרה לבאואר ללמוד לתואר ראשון באוניברסיטת קרדיף, ואת לימודיו לתארים המתקדמים השלים אחר כך באוניברסיטה העברית בירושלים, שעד שנת 1955 הייתה האוניברסיטה היחידה בישראל.

בספרה הפוליטית דאז – בשנים ההן כמעט לא היה ביישוב איש שלא דבק בנחישות בזרם אידיאולוגי זה או אחר – נעשה באואר פעיל בתנועת הצופים, שהייתה לה נטייה סוציאליסטית, תחילה כראש קבוצה ואחר כך כראש "שבט מודיעין" בירושלים. ב־1945 הצטרף לתנועת השומר הצעיר בעיר. הוא השתתף בהקמת קיבוץ חצרים, שהקימו יחד חברי הצופים ותנועת הנוער העובד הסוציאליסטית המתונה, ולאחר קום המדינה הצטרף לקיבוץ שובל של השומר הצעיר. הוא היה פעיל גם במפ"ם, המפלגה הציונית הסוציאליסטית שצמחה מן השומר הצעיר. ראוי לציין שאת תרבותה של תנועת השומר הצעיר עיצבו בעיקר אנשים ממוצא פולני וליטאי אורתודוקסי שעברו תהליך חילון קיצוני בעשורים הראשונים של המאה העשרים. ואולם על אף החילוניות המוצהרת שלה, היו בשומר הצעיר זרמי עומק יהודיים מסורתיים.¹⁹

Wissenschaftliche Buchgesellschaft (2006), pp. 39–55. שיאם של מחקרים אלו הוא ספרו מות העיירה (תרגום: עתליה זילבר), ירושלים: יד ושם (2011).

¹⁸ ברבים מן הנושאים האלה נגע באואר בספרו המבוסס על הרצאותיו ב"אוניברסיטה המשודרת" של גלי צה"ל: תגובות בעת השואה: ניסיונות עמידה, התנגדות, הצלה, תל אביב: משרד הביטחון (1990).

¹⁹ זאב צחור, חזן – תנועת חיים: השומר הצעיר, הקיבוץ הארצי, מפ"ם (ביוגרפיה של יעקב חזן), ירושלים: יד בן צבי (1997); דינה פורת, "מאיר יערי ואבא קובנר: תפיסות קוטביות של לאומיות ויהדות בעקבות השואה", בתוך: דן מכמן (עורך), השואה בהיסטוריה היהודית, עמ' 329–356; אביבה חלמיש, מאיר יערי: ביוגרפיה קיבוצית, המישים השנים הראשונות, 1897–1947, תל אביב: עם עובד (2009); הנ"ל, מאיר יערי: האדמו"ר ממרחביה, שנות המדינה, תל אביב: עם עובד (2013).

על פי פרשנותי, באואר הוא תוצר – מתוחכם כמובן – של הרקע הזה. פעילותו הציבורית – בתנועת הנוער, בקיבוץ, במפלגה ובתנועה היהודית החילונית-הומניסטית²⁰ – מעידה על תמיכתו האיתנה בחילוניות. עם זאת, כיוון שהוא חוקר מעורב הוא מביין גם את הסכנות ההיסטוריות שטומן בחובו תהליך חילון כזה לעם היהודי. אסטרטגיית המחקר שלו הייתה אפוא לבחון מאפיינים מסורתיים של הקיום היהודי, כגון סולידריות יהודית, קהילתיות יהודית ומוכנות להשקיע בעתיד יהודי – מאפיינים שבאופן פרדוקסלי קשורים כולם יחדיו בסכסוכים אידיאולוגיים פנימיים מתמשכים שמבטאים את העיקרון הקבלי של "אחדות ההפכים" – ולבדוק בראש ובראשונה באיזו מידה שרדו המאפיינים הללו במערכולת המפנה החילוני בתולדות העם היהודי בעת החדשה.²¹

השואה היא ללא ספק מקרה המבחן הקיצוני ביותר לבחינת מאפיינים בסיסיים אלו: במצב הקיצוני של מלחמת ההשמדה נגד היהודים אפשר לבחון את ההתנהגות ואת התגובות של מנהיגים וארגונים יהודיים הן במשטר הנאצי הן במקומות אחרים – בארץ ישראל ובמרכזים יהודיים אחרים בעולם החופשי – בזמן שהקולקטיב היהודי נתון בסכנה קיומית. ובשנים שמייד לאחר מלחמת העולם השנייה אפשר לבחון עד כמה התמיד הרצון לחיים ולתחייה גם אז. באואר, בהיותו חוקר שפתוח לרעיונות חדשים, לא תמיד סבור שרצון החיים הזה אכן התמיד והצליח: ארגונים ומנהיגים יהודיים גם נכשלו במקרים רבים. אבל בסך הכול, כחוקר שמתעניין במאפייני הקולקטיב היהודי, הוא סבור שהתגובה היהודית הן בזמן השואה הן לאחריה מאשרת את ההבנה הבסיסית שהרצון הישן נושן של העם היהודי להמשיך להתקיים המשיך להניע אותו.

לאחרונה חזר באואר לעסוק במוטיב הזה בספרו "העם המחוצף". ואולם הפעם מה שעורר את זעמו היה המתקפה הפוסט-ציונית, ובייחוד טענה שהעלה ההיסטוריון שלמה זנד מאוניברסיטת תל אביב בספר שתורגם לשפות רבות ואומץ בחום בקרב אנטי-ציונים ואנטישמים. זנד טוען שם כי אין כלל עם יהודי (כלומר ישות לאומית יהודית), אלא מדובר בהמצאה של הציונות שאין לה שורשים בתולדות היהודים והיהדות, שאינה אלא דת.²²

רוב הדורות סבב הקיום היהודי סביב האמונה באל. עובדה זו מעמידה לפני באואר אתגר אינטלקטואלי הן כהיסטוריון והן כיהודי שמאמין בכל ליבו בצורך לחלץ את העם

²⁰ Yehuda Bauer, "Secular Humanistic Judaism: Rejecting God. Humans, not God, are at the center of this Jewish denomination", <https://www.myjewishlearning.com/article/secular-humanistic-judaism-rejecting-god/>

²¹ "היהודים היו מאז ומתמיד באופוזיציה לכל העולם. [...] הריבים והמחלוקות התמידים הם המנוע הדוחף את תרבותו [של העם היהודי] קדימה, אחורה, או לצדדים. [...] התרבות היהודית מבוססת על הניגודים הפנימיים הללו [...] אם תישלל מאיתנו היכולת המתמדת לריב – נחוסל [...] יש איזה נכס תרבותי פנימי שהוא מיוחד ומרתק ולפעמים הוא דוחה ומגעיל". דליה קרפל, "פרופ' יהודה באואר מסביר למה העם היהודי מחוצף", הארץ, 13 בפברואר 2013, <https://www.haaretz.co.il/magazine/2013-02-13/ty-article/0000017f-e4ed-d9aa-afff-fd9db1ca0000>

²² שלמה זנד, מתי ואיך הומצא העם היהודי, תל אביב: רסלינג (2008), ותשובת באואר, העם המחוצף, עמ' 282–338.

היהודי: עליו להתמודד עם (השמטת) רכיב חיוני כל כך של היהודיות, בייחוד כשחלק ניכר מן העם היהודי ממשיך להביע את אמונתו באל אפילו לאחר השואה. סוגיה זו העסיקה את באואר לכל אורך שנות בגרותו. כאמור, מאבק פנימי כזה לא היה זר כלל ועיקר לסביבה הפוליטית שבה גדל ושבה היה פעיל שנים רבות. מנקודת מבט זו אנחנו יכולים להבין מדוע עניינו אותו כל כך, אפילו ריתקו אותו, פעולות ההצלה של הרב מיכאל דב וייסמנדל בסלובקיה. באואר מתאר את פעולותיו של וייסמנדל מתוך הערצה למעשיו, אך עם זאת טוען שבמבחן ההיסטוריה נמצא שלא הבין את המהות השונה האמיתית של איבת הנאצים כלפי היהודים.²³ מנקודת מבט זו אנחנו יכולים להבין גם את הוויכוח החריף שהתגלע באמצע שנות השבעים של המאה העשרים בינו ובין משה אונא, מראשי תנועת הקיבוץ הדתי, בסוגיית האמונה באלוהים לנוכח השואה. הפולמוס ביניהם פורסם ב"ילקוט מורשת", כתב עת לחקר השואה שייסדה תנועת השמאל של באואר, הקיבוץ הארצי השומר הצעיר, והוא ואחרים שימשו עורכיו. באואר שלל כל אפשרות של אמונה באלוהים ("בראשית ברא האדם את אלוהים") ועמד על הצורך ב"חזרה למקורות המוסר ההומניסטי", שעל פי השקפתו של באואר אף הם כמובן קרסו באושוויץ.²⁴ אומנם באואר היה חילוני מוצהר, אבל כפי שאפשר לראות, למרות זאת היה לו צורך להתמודד עם אדם דתי על סוגיית קיומו של אלוהים; לרוב האתיאיסטים הגמורים לא היה אכפת כלל מעניין כזה, אבל לבאואר היה כנראה חשוב מאוד לשכנע יהודי דתי שהוא טועה. בדומה לכך צלל לכתבי הרבי מלובביץ' על השואה והגיב על השקפותיו.²⁵ בכך לדעתי המשיך באואר בשיג ושיח עם אלוהים, אבל נקט עמדה של "מחוצף" (המונח שמשמש אותו לתיאור מאפיין בסיסי של יהודים).²⁶ יתר על כן, כפי שכבר הזכרנו, במחקריו חזר וניסה לבחון אם התכונות הייחודיות שקשרו בין יהודים במרוצת הדורות – תכונות שעוצבו במידה רבה על ידי הדת היהודית – עדיין מתפקדות בעת החדשה, גם אם בערוצים אחרים. בהקשר זה של דיאלוג עם הדת אין פלא שכמה מעמיתיו ובעלי בריתו הקרובים ביותר בקידום לימודי השואה בארצות הברית – פרנקלין ליטל, קרול ריטנר (Rittner) וג'ון פבליקובסקי

²³ באואר, יהודים למכירה? עיון במפתח העניינים מגלה שמן האישים היהודים הנזכרים בספר, תשומת הלב המוקדשת לווייסמנדל שנייה רק לזו שניתנה לישראל קסטנר! (האישים הגרמנים שמקבלים תשומת לב רבה יותר הם היטלר, הימלר וקורט בכר).

²⁴ וזה היה סדר הדיון: אלכסנדר דונט, "קול מתוך האפר (מסע נדודים בחיפוש אחר האלהים)", ילקוט מורשת כא (תשל"ו), עמ' 105–138; משה אונא, "מי ירפא לך?", ילקוט מורשת כב (תשל"ז), עמ' 63–68; יהודה באואר, "חזרה אל מקורות המוסר האנושי", ילקוט מורשת כד (תשל"ח), עמ' 23–25; משה אונא, "על רצינות ואמת בשאלת חופש הבחירה", ילקוט מורשת כה (תשל"ח), עמ' 117–120; יהודה באואר, "על כמה מנקודות המחלוקת", שם, עמ' 121–124.

²⁵ ראו: יהודה באואר, "תאולוגיה – או אלוהים המנתח המומחה", בתוך: הרהורים על השואה (תרגום: יוסף ונקרט), ירושלים ובאר שבע: יד ושם ומכון בן-גוריון (2008), עמ' 193–214; הנ"ל, "האל הרופא", הארץ, 31 במאי 2007, <https://www.haaretz.co.il/opinions/2007-05-31/ty-article/0000017f-f5f5-d318-afff-f7f713da0000>.

²⁶ באואר אף הנחה את רות אדלשטיין בעבודת הדוקטורט שלה על הגישה לשואה בחוגים חרדיים בישראל; למרבה הצער, הדוקטורט לא הושלם עקב סיבות חוץ-אקדמיות.

(Pawlikowsky), אם נמנה רק אחדים מהם – היו נוצרים מאמינים אך ביקורתיים; הם היו שותפים שהייתה לו שפה משותפת איתם.

“הרשו לי לספר לכם סיפור” – זהו אחד המשפטים האורטוריים והתכסיסים האהובים על באואר. אגב, זו גישה מסורתית יהודית מאוד: הטקטיקה של מדרשים הייתה תמיד להציג בעיה – תיאולוגית, מוסרית או משפטית – באמצעות סיפור אמיתי או, לעיתים קרובות יותר, סיפור מומצא. לכן אני מבקש לסיים את המאמר הזה, שנכתב כמחווה לבאואר, בסיפור יהודי מודרני מוכר. מסופר על קומוניסט יהודי שהיגר ממזרח אירופה. כיוון שנכסף למעט יידישקייט בסביבתו, בארץ החדשה הוא התיישב עם משפחתו בעיירה שהיו בה יהודים. אבל היה לו בן צעיר שהיה צריך ללמוד בבית הספר, ובעיירה היו רק בית ספר יהודי אחד ובית ספר קתולי אחד. הקומוניסט, בהיותו אתאיסט, לא רצה כמובן לשלוח את בנו לבית הספר היהודי, כי הילד יצטרך ללמוד תפילה, להשתתף בטקסים דתיים יהודיים, לאכול מזון כשר וכדומה; הוא שלח אפוא את בנו לבית הספר הקתולי. כשחזר בנו מבית הספר החדש בסוף היום הראשון שאל אותו הקומוניסט: “מה למדת היום בבית הספר, מיין אינגל?” והבן השיב בשמחה: “למדנו על האב, הבן ורוח הקודש!” האב נאנח לרגע ואחר כך התרגז ואמר: “שמע, בני – לנו יש רק אלוהים אחד, ואנחנו לא מאמינים בו!” האין הסיפור הזה מתאים ליהודה באואר?